

Ommaviy chiqishlarda notiqlik san'atining o'rni

Olimjonova Zarnigor Shokirjon qizi

Najmiddinova Sarvara Samariddinovna

O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutining

Farg'ona Mintaqaviy filialining

Qo'girchoq teatr aktyorligi 2-kurs talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada, ommaviy tadbirlarda notiqlarning nutq madaniyati va badiiy so'zlardan foydalanishi haqidagi ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Nutq, notiq, omma, tadbir, madaniyat, san'at., so'z, tafakkur, ijod, uslub, tinglovchi.

Har qanday ommaviy tadbirlarda notiqlarning nutq madaniyati alohida o'ringa ega. Agar notiq badiiy so'zlarning eng sarasidan va aniq-lo'nda so'zlasa, tinglovchining e'tiboriga qozonadi. Shuningdek, bir so'zni ketma-ket gaplarda qo'llash o'rinsiz hisoblanadi. Ommaviy tadbirlarda qo'llanmaydigan so'zlar mavjud. Masalan, anaqa, haligi, olaylik, xo'sh kabi so'zlar notiqlik san'atida parazit so'zlar sarasiga kiradi. Albatta, bu so'zlardan yiroq bo'lish lozim.

Notiq nutqining muhim fazilatlaridan biri ifodalilikdir. Shu nuqtai nazardan qaralganda, ommaviy chiqishlarda notiqlarning nutqlari xilma-xildir. Hatto, bir mavzuga bag'ishlangan turli kishilarning nutqi turlicha ifodalanishi mumkin. Bunday nutqlarning biriga tinglovchi qiziqib qarasa,, boshqachasiga nisbatan loqayd munosabada bo'ladi. Nutqni ravon qilishda mavzu va xabarning mantiqi, dalillarning yangiligi, muallifning ta sir o'tkazish vositalari, nutqning struktura xususiyatlari muhimdir. Tuzilishi, xususiyatlari, fazilati, xossalari bilan tinglovchining fikr va tuyg'ularini, diqqatini yorqinlashtirgan, aytilganlarda giziqish uyg'otgan nutq ifodali nutq hisoblanadi. Ommaviy chiqishlarda notig ifodalilikka qanday erishishi mumkin? Tilshunos B.N. Golovan ifodalilikka erishishning yettita shartini ko'rsatadi. Birinchidan, nutq muallifi tafakkurining erkin, mustaqil bo'lishi. Siyqasi chiqgan

gaplarga bog'lanib qolgan shaxsning nutqi yuksak ifodalilikka erisha olmaydi. Chunki bunday notiq erkin tafakkur qilmaydi, nutqiga sharoitga munosib ifodaviy vositalarni kirita olmaydi, ular ustida o'ylamaydi, o'ylay olmaydi. Ikkinchidan, nutq muallifi nima haqida so'zlayotganini, kimlarga so'zlayotganligini bilishi, shunga qiziqishi, beparvo bo'lmazligi lozim. Uchinchidan, tilni, uning ifoda vositalarini, imkoniyatlarini yaxshi bilish (bunga til fanini bilish orqali erishiladi).

To'rtinchidan, til uslublari (badily, ilmiy, publitsistik, so'zlashuv kabi) xususiyatlari, xossalari bilish. Beshinchidan, nutqiy malaka ustida muntazam va ongli mashq qilish. Bunda olingan bilimni malakaga aylantirish muhimdir. So'zlayotganda kishi uzog' o'ylab nutqni ifodali qiladigan vositalarni topa olmaydi. Buni vagt taqozo etmaydi. Bu borada bizga malakamiz yordamga keladi. U tezlik bilan bizga nutqni ifodali qiluvchi vositalarni topib berishi, keraksiz vositalarni uzoqlashtirishi lozim. Ammo bunga ganday erishish mumkin? O'gigan badily, ilmiy va boshqa asarlarning tiliga ongli munosabatda bolish, til vositalarini tahlil etish, yodlash, ulardan foydalanib nutq so'zlash mashqlari o'tkazish ifodali so'zlash yuzasidan malaka hosil qilishning birdan-bir to'g'ri yo'lidir. Kishi doimo o'z nutqiy malakasini boyitishi, oshirib borishi zarur. Oltinchidan, so'zlovchining ifodali so'zlashga bolgan ongli ishonchi, ruhan tayyorgarligi. Kishi o'ziga-o'zi mening nutgim ifodasiz, nochor va qashshoq, shunga ko'ra yorginroq, ifodaliroq So'zlashim uchun kitoblar o'qishim, ulardan tilning ifoda vositalarini, maqol, hikmatli so'zlarni, iboralarni o'rganishim zarur deya olishi kerak. Yettinchidan, tilda nutqning ifodaliligini ta'minlovchi vositalarning bolishi. Ular tilda borligi uchun ham biz o'z nutqimizda ifodalilikka erishamiz. Yana eng muhim jihat talaffuzning tiniqligi, so'z tanlash, har bir sozga ohangdan libos kiydirilishi lozim. Gapning grammatik qurilishi til qonun-goidasiga asoslanmog'i shart. Nutq davomida keltirilgan she'riy misollar nutqdagi fikrlarni qo'llab-quvvatlashga va mustahkamlashga xizmat qilishi tinglovchilar giziqishini oshiradi. Ommaviy chiqishlardagi nutqning og'zaki (matn bo'lsa ham) manga garamasdan o'gilishi, iloji bo'lsa, mikrofonisiz so'zlanishi tinglovchi omma e'tiborini yanada o'ziga jalb etadi. Bunday nutqda ilmiy jummlalar, chet tillardan olingan so'zlar me'yorini saqlash ham notigga mas'uliyat yuklaydi.

Demak notiq har bir sozning sodda shaklini tanlamog'i, sheva va jargon sozlardan foydalanishning afzal tomonlari va me'yorlarini bilmog'i, varvarizmlardan, o'rinsiz ko'p takrorlanadigan parazit sozlarni ishlatishdan umuman voz kechmog'i lozim bo'ladi. Bugungi kundagi ommaviy chiqishlarda mafkuraviy va ilmiy-targ'ibot odamlar o'rtasida maxsus ma'ruzalar qilish,, har xil suhbatlar uyushtirish kabilar orgali amalga oshiriladi. Ana shu ma'ruzalar, suhbatlar va har xil chiqishlarning ommaga qay darajada ta'sir qilishi; ularni ishontirish, kayfiyatlarini o'zgartirish, ular diqqatini qo'yilayotgan masalalarga tortish notiqdan juda katta mahorat talab qiladi. Chunki har bir nutq ommani ishontira oladigan, ularga tushunarli, yorqin, ta'sirchan, mantiqli va aniq bo'lgandagina kishilarga o'zgacha ta'sir qiladi. Ana shularni ta'minlagan notiq esa o'z oldiga qo'ygan maqsadga to'la erishadi.¹

Taniqli notiqlar o'z nutqlarining namunali bo'lishini ta'minlashda quyidagi asosiy holatlarga alohida e'tibor berganlar:

1) o'zi to'xtalmoqchi bolgan masala yoki mavzuni chuqur o'rganish, o'zlashtirib olish, undagi masalalarga o'z munosabatini aniq belgilab olish;

2) o'z dunyoqarashiga ega bo'lish, so'z bilan ish birligi, nazariya bilan tajribaning dialektik birligiga erishish, fikrlarni ilmiy asoslash;

3) mavzuga mas'uliyat bilan yondoshish, uni omma oldida to'liq ochib berishga, yoritishga diqqat qilish;

4) ommaviy chiqishlar paytida tinglovchilar bilan nihoyatda yaqin aloqa, mulogotni ta'minlash. Tinglovchilarning kayfiyatini his qilib turish, bu orgali esa ularning notiq fikrlarini faqat tushunib olishlarinigina ta'minlamasdan, bu fikrlarga ishontira olish;

4) har bir nutqqa jiddiy tayyorgarlik ko'rish, jumladan, gapni nimadan boshlashdan tortib, nima bilan tugatishgacha jiddiy o'ylab olish, masalalarni o'rta tashlash ketma-ketligini yashi belgilab olish, ularning o'zaro bog'lanishini ta'minlash, ma'lum rejalar yoki reja-konspektlar tuzib olib, o'zi uchun alohida va keng to'xtalishi zarur bo'lgan o'rinlarni belgilab olish va boshqalar.

Ommaviy chiqishlarda nutqni ta'minlovchi asosiy omillar yugorida sanab o

---

¹ N. Bekmirzayev. Notiqlik san'ati asoslari. 77-78-betlar
www.tadqiqotlar.uz

tilganlar bilan cheklanmaydi, albatta. Shu omillarni yuzaga keltirishda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan yana bir omil ham borki, bu, yuqorida aytganimiz, tilni yaxshi bilish, undan o'rinli va to'g'ri foydalanish malakasiga ega bo'lish - nutq madaniyatini egallashdir. Mavzuni chuqur bilish, masalalarni to'g'ri anglash, ularga munosabat, tushunarlikni, ta'sirchanlikni, aniqlik va mantiqlilikni ta'minlash, bularning hammasi til orqali, uning bevosita ishtirokida amalga oshiriladi.²

Umuman olganda, agar notiq nutqining madaniyatli bo'lishini istasa, u o'zining ustida ishlashi va shevalardan holi, badiiy so'zlardan foydalangan holda nutq so'zlashi lozim. Demak, ijodkorlar yuqorida berilgan, notiq qoidalari bilan va ilmiy, amaliy ko'nikmalar orqali ilm olishi zarur. Bugungi kunda notqlik san'ati uchun yozilgan barcha kitoblar, notiq uchun chinakam maktab bo'lib hizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N. Bekmirzayev. Notqlik san'ati asoslari. Toshkent-2008
2. Mo'min Siddiq. "So'zlashish san'ati". "Farg'ona" nashriyoti, 1995.
3. Об ораторском искусстве. - М., "Изд. политической литературы", 1973.
4. Ortiqov A. "Nutq madaniyati va notqlik san'ati". - T., 2002.
5. Rustamov A. "So'z xususida so'z", - T., "Fan", 1987.
6. Qung'urov R., Begmatov E., Tojiyev Yo. "Nutq madaniyati va uslubiyot asoslari". - T., "O'g'ituvchi", 1992.

---

² (N. Bekmirzayev. Notqlik san'ati asoslari. 78-79-betlar
www.tadqiqotlar.uz